

Tähtis tähtsam kõige tähtsam

Rääkima saab õppida rääkides, kuid ometi on olulisem just rääkimisele eelnev periood lapse arengus ehk see aeg, mida nimetatakse kõne-eelseks perioodiks. Sel perioodil on eriti oluline osa kõnearengu eelduste kujunemisel ja kujundamisel lapsele lähedaste ning temale tähtsate inimeste poolt. Tuleb aidata kaasa lapse kõne arengule.

Mispärast üks laps mõistab öeldut, põhjus-tagajärg suhteid, reguleerib oma tegevusi sisekõne abil, oskab kasutada ruumi- ja ajamõisteid, tunneb värve, moodustab konstruktsioonilt ja grammatiliselt õigeid lauseid, oskab kuulata ja jutustada, teine laps aga teeb seda vähe või konarlikult.

Kõne/keele häiretel on kaugelulatuv mõju. Järjest rohkem on koolis lapsi, kes ei tule seal toime just keele ja kõne tasandil kõnelisi oskusi kasutades. Mispärast on nende oskused tagasihoidlikud?

Samas on koolieelses eas ka raske ja keeruline laste oskusi ja võimeid hinnata. Nende võimete /oskuste taset on raske hinnata, sest laste võimeid ja oskusi või ka oskamatust on keeruline eristada. Erinema hakkavad lapsed üksteisest silmnähtavalt esimestes klassides. Ja ometi on võimalik lapse arendamisse sekkuda.

Niisiis on oluline kõne-eelse arengu aeg. Sel perioodil pannakse paika alus järgnevate arenguperioodide oskuste kujunemise tarvis.

Lasteaiaõpetajast saab spetsialist ja laste arengu suunaja. Kogemustega lasteaiaõpetaja teeb seda veelgi paremini, sest tema ju teab, temal on kogemus ja tarkus.

Mida saab teha lasteaiaõpetaja?

1. Esmalt on oluline pöörata tähelepanu oma väljendusele, selle selgusele, täpsusele, arusaadavusele. Ja ka miimikale, intonatsioonile, häälele, kehakeelele sealhulgas. Tähtis on ka hääle hügieen.

On lausa jahmatav kogemus, kui iseennast ja oma kõnelist külge diktofoni või lindile loetu kaudu kuulda saab. Nii võibki proovida lugeda lindile muinasjuttu või pidada maha kõne, rääkida lihtsalt niisama sõbraga, telefoniga jne. Mida kõike saab lindistada õppimise eesmärgil!

Siinkohal mõningad mõtted, mida olen saanud tagasisidena üliõpilastega töötades, mil nad iseennast ja oma väljendusoskust koduse ülesandena on pidanud hindama.

Positiivne tulemus ja tagasiside ülesande kaudu:

- kõnetempo on sobiv
- hääletämber on meeldiv
- väljendus on selge
- väljenduslaad on piisavalt kujundlik
- esitus on ilmikas
- pausid on õige pikkusega ja õigel kohal
- hääldus on grammatiliselt õige
- hääli on tugev
- diktsioon on selge
- selge arusaam sellest, kuidas ma räägin
- eneseanalüüsimise oskus on hea

Negatiivne tulemus ja tagasiside ülesande kaudu:

- Liigne kiirustamine kõneldes, lugedes
- Sõnalõpud on sageli ebaselged, lähevad ka kaduma
- S- häälik susiseb
- Hääli ei kanna välja
- Liiga vaikne hääli
- Pingutatud hääli
- Liiga palju nn. nännutamist

- Korduvad sõnad
- Parasiitsõnad
- Sõnad jäävad venima
- Üneemide kasutamine(ÖÖ-tamine)
- Hingamine on vale, kõneldes ei jätku õhku
- Sõnarõhud on valel kohal

Üllatused analüüsi tulemusel:

- Oma hääl tundub võõras
- Ebakindlus omas esituses
- Teadlikult kõneldes on väljendus vägagi selge
- Mõtlen kas teised minust üldse aru saavad?
- Ettevalmistamata kõne on hoopis erinev tavakõnest

Õpetuseks teistele

- Harjuta end kõrvalt kuulama, võta see kohutuseks
- Kontrolli ennast, kui räägid - hiljem muutub kontrollimine automaatseks õigeaks täpseks selgeks väljenduseks
- Õpi vältima parasiitsõnu
- Kasuta alati võimalust ennast kuulata
- Kuula ennast sagedamini
- Kasuta võimalust õppida end paremini väljendama
- Õpi jõukohase teksti kaudu
- Kasuta ka huumorit
- Tutvu enne tekstiga, kui hakkad seda ette lugema
- Julgust! Jõudu! Tahtmist! Õppimine võib olla isegi valus teadasaamine enesest, kuid sellest on väga palju kasu

Kohustused

- Kõne-ja eneseväljendusala koolitus peab kuuluma õpetajakoolitusse
- Kohustus on esitada mõtlemiseks endale küsimusi:
 - mis tunne oli ennast kuulata?
 - kas iseene väljendus valmistas enam rõõmu või enam pettumusi?
 - kuidas neid teadmisi rakendada igapäevaelus?
 - Kellele toetuda, et oma nõrkustest üle saada!

Seega on õppimismomente palju, sest kõnelised oskused ja eneseväljendus on üks ja väga tähts osa lasteaiaõpetaja töös.

2. Lapse võimete ja oskuste pedagoogilis-psühholoogiline uuring toimub üha enam lasteaia rühma õpetaja poolt, mis sellest, et iga laps areneb siiski omas tempos.

Oluline on:

Lapse jälgimine mängus, tema mänguoskused, igapäevatoimingutes hakkamasaamine, kaaslastega/ täiskasvanutega suhtlemine, emotsionaalne seisund ja käitumine, tähelepanu, taju, mälu, mõtlemine, mitteverbaalne ja verbaalne suhtlemine, kõne mõistmine ja kasutamine. Kõik need mõisted kõnelevad lapse üldise arengu hindamisest ja/või kirjeldamisest. Omaette teema on mäng ja selles osalemine. Mäng on lapse arengu allikas. Mängu kaudu õpib ta tundma täiskasvanute maailma, omandab elementaarsed käitumis-, suhtlemis- ja eneseregulatsiooni reeglid. Mäng on lapse sotsialiseerumise vahend. Uuringud näitavad, et meie lapsed ei oska mängida On raske öelda, mis ja miks või millal areneb või arenema peaks, kuid siiski peab laps jõudma arengus järgmise etapini - koolivalmiduseni. Iga laps saab kooliküpsiks. Iseasi, missugune on parim kool või võimalus valikuid teha.

3. Laste varasele kasvukeskkonnale on viimastel aastatel pidevalt tähelepanu pööratud ja pärikkuse kõrval on kasvukeskkonna mõju lapse arengule tõestatud. Elu pakub järjest

uusi võimalusi ning ka geeniteadlased hakkavad järjest enam laste arengu ja arendamise seisukohalt sõna sekka ütleva, aga laial tasemel geenide muutmiseni on aega, seega tuleb arvestavaks pidada arendavat kasvukeskkonda, lapsega tegelemist ja samuti vahendeid, mida lapse arendamisel kasutada, ütleb logopeed Tiiu Tammemäe.

4. Tähtis on töö lastevanematega.

Kui vanemad on lapse sünnist saati tema kõne arengule rääkimisega kaasa aidanud, on päris kindel, et aastaselt või veidi varem ütleb laps oma esimesed sõnad. Ka pole paanikaks põhjust, kui laps seda veel ei tee. Esimesed sõnad võivad tulla ka alles 15–16kuuselt. Samuti on normaalne, kui 1–2aastane räägib “valesti”, näiteks vahetab sõnades silpe või ütlebki ainult sõna esimest poolt.

Aastase ja vanema lapsega on väga oluline koos mängida ning mängu käigus suhelda. Sobivad kõikvõimalikud sõrme- ja käeosa- arendavad mängud – torniladumine, rõngaste pulga otsa panek, pudelisse kivikeste pistmine, suurte nõõpide nõõrile lükkimine jms. Mida paremini on arenenud lapse peenmotoorika, seda enam areneb ka kõne, sest selle kaudu stimuleeritakse aju kõnekeskust. Oluline on kasutada lihtsaid, lühikesi ja korrektseid lauseid, et lapsel oleks lihtsam kõnet mõista. Samuti on kasulik vaadata koos raamatuid. Siingi tasub lasta lapsel tegevust juhtida, s.t vaadake neid lehekülgi ja pilte, mida tema tahab, ning nii kaua, kui ta tahab. Arvestage, et väikese lapse tähelepanu on üüriline.

Koosmängimise käigus saab laps varsti selgeks värvitoonid, mõisted all-peal, sisse-välja ning isegi tähed ja numbrid. Ei tasu aga loota, et ta kohe kõike ise ütleva või järele kordama hakkab. Sinnani läheb veel aega. Ka ei tasu teda tagant utsitada ega lisapingeid tekitada, nõudes: “Ütle kass!” Küll ta ühel päeval ütleb, kui ta selleks valmis on. Kõne mõistmisest rääkimiseni läheb veel aega. Seda kõike tuleb edastada ka lapsevanemale.

Ei ole õige tahta iga hinna eest kõiki lapsi lasteaeda panna, sest laste kasvukeskkonnad on erinevad. Tuleks varakult üles leida lapsed, kelle kodused olud ei soodusta kooliküpsuse saavutamist. Noorte vanemate hõivatus oma tööga ei jäta neile palju aega lapsega tegelda ning seetõttu pannakse lasteaiale ja koolile suuri lootusi.

Tänapäeva probleem on ühe osa emade valmisolematus last kasvatada. Kui igapäevaelu ja meedia seavad esikohale tüdrukute eneseeksponeerimise ja elunautimise, kui tüdrukuid õpetatakse ainult lapse saamist vältima, kujuneb neis hoiak, et laps on midagi soovimatut, kellega ei osata midagi peale hakata, kui ta kord olemas on. Õpetajail on väga raske niisuguste perekondadega koostööd teha ja edutute laste arv koolides aina kasvab.

Tiiu Puik, logopeed-metoodik

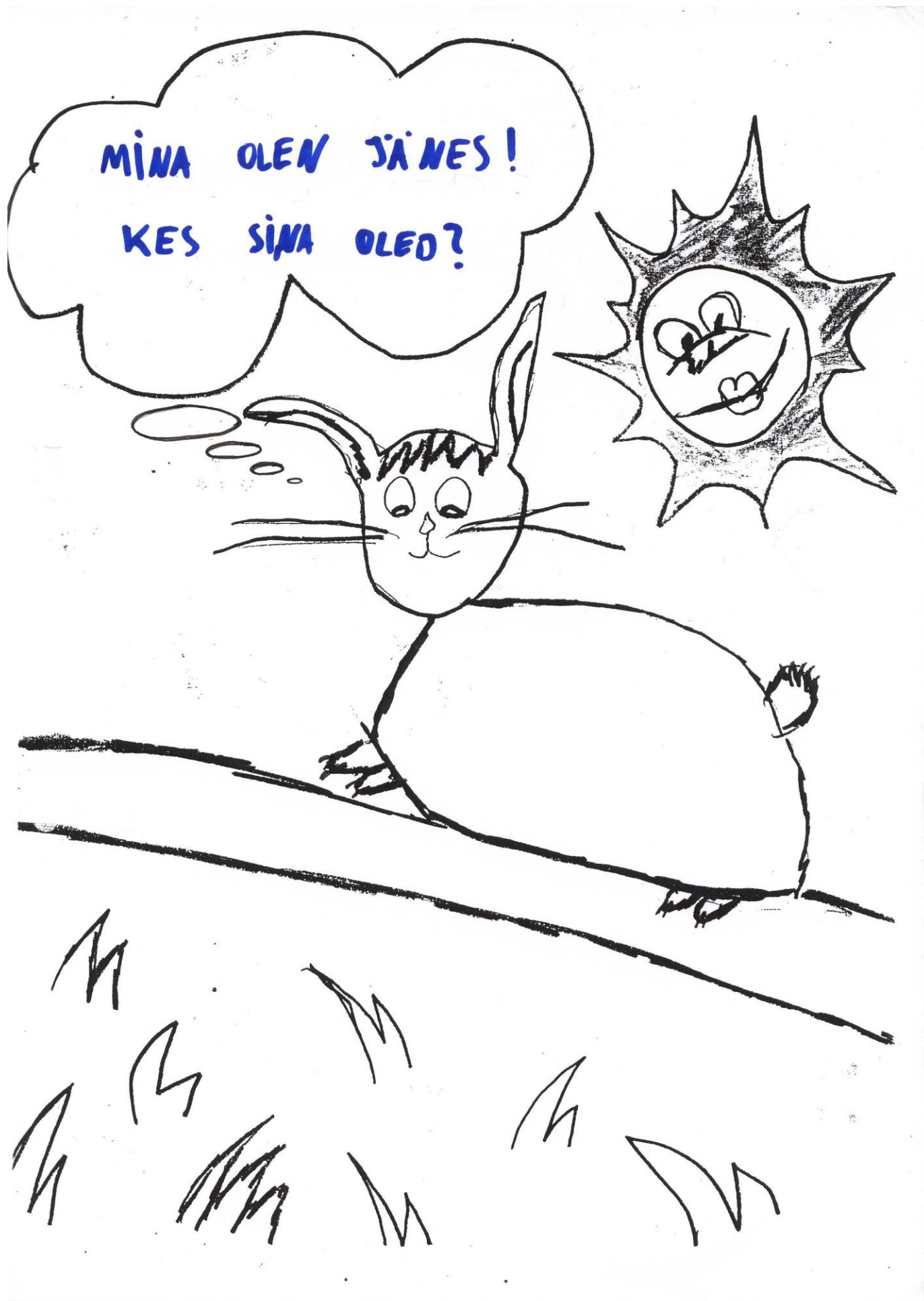
5. Mida märgata? Mida tähele panna?

Poiste areng hilineb tihti. Ka nende kõne areneb tüdrukute omast aeglasemalt. Kus on aga piir, millest alates peaks muretsema hakkama?

Kui 1–1,5aastane ei ütle veel mitte ühtki sõna, kuid saab kõnest aru ja täidab korraldusi – s.t passiivne kõne on olemas ning tal on esinenud ka lalinaperiood (mam-mam-mam, tä-tä-tä) –, võib oletada, et laps on lihtsalt hilisema arenguga. Kui aga sama vana laps ei räägi midagi ka omas keeles, ei saa jutust aru, tema kõneperiood lõpeb koogamisega ning lalina sõnu pole tulnudki (või oli väga vähe), siis peaks kindlasti pöörduma abi saamiseks erispetsialisti (psühholoog, psühhiaater, logopeed, eripedagoog) poole. Peatähelepanu peab olema lalinaperioodil, mida peetakse kõne esimeseks astmeks.

Sageli muretsetakse, kui lapsega on tegelikult kõik korras – ta on lihtsalt keskmise või veidi aeglasema arenguga. Kui laps on saanud kolmeseks ja räägib ikka veel pudistades või omas keeles või ei ütle mõnd häälikut, siis võib juba abi otsida. Samas ütleb reegel, et alles viiendaks eluaastaks peaksid kõik häälikud olemas olema.

Ei tohi unustada ka psühholoogilist külge. Näiteks. Kui mudilane pidevalt tunneb, et tema jutuga ei olda rahul, võib juhtuda, et ta hakkab vähem rääkima. Igas tegevuses on tarvis motivatsiooni, mitte ülepaistusi. Vaata näiteks jänese pilti, mille on laps joonistanud. Küsi küsimusi: Mida jänes mõtleb? Kuidas jänes ennast tunneb? Vaata pilti lapsega koos ja uuri ning oota tema vastused ära.

Oluline on lapsega koos olla ja mängida. Samuti on tähtsad turvatunne ja lähedus – nagu lapse üldise arengu puhul. Koos olles tuleb aga palju rääkida, see ongi esimene nõue.

Kuidas tagada lasteaias ja -sõimes igale lapsele rääkimisvõimalus?

Kas meie koolilaste kidakeelsuse ja kohati ka korralduste mittemõistmise üks põhjusi ei peitu lapseas, kus neil puudus võimalus rääkida nii palju, kui kõne arenguks vaja oleks olnud?

Eestlased peavad end kirjaoskajaks ja lugejaks rahvaks ning lugemisoskust peetakse endastmõistetavaks. Oma lugema õppimise protsessi ei mäletata, küll aga teab igüks, mis vanuses ta lugema õppis (hakkas) – kõige rohkem on seda tehtud 7-aastaselt. Lapsi, kes loevad raamatuid enne kooli, on meie kliimas 8–10%, ja need on andekad lapsed.

Ülejäänutele käib lugemisoskuse omandamine enne kooli üle jõu.

Mida rohkem on tähelepanu, tajude, mälu ja kõneoskuse arendamisega enne kooli tegeldud, seda kiiremini ja väiksema vaevaga omandavad lapsed õigekirja- ja lugemisoskuse.

Kõige tähtsam ongi see, et targalt tegutsedes võib saavutada imet, õiget aega maha magades aga kaotada väärtuslikud võimalused (Küllil Roht, logopeed).

Seega mõtle, mis on tähtis, mis on tähtsam, mis on kõige tähtsam.

*

Mõned viited lapse varase sõnavara omandamise kohta.

Varase sõnavara omandamine (imiku- ja väikelapseas)

Lapse keeleomandamisvõime on palju mitmepalgelisem kui lingvistid ja psühholoogid on suutnud selgitada. Laps õpib keele ära tavatult kiiresti: põhistruktuurid 4-5 esimese eluaastaga ja ilma kogenud õpetaja või uusima meetodikata.

Lennebergi (1966) tabel varase keelelise arengu kohta:

- 4 kuud - koogab;
- 6-9 kuud - laliseb; häälitseb "ma", "da" jne; tavaline on silpide reduplikatsioon;
- 12-18 kuud - väike hulk "sõnu"; täidab lihtsaid käske ja reageerib "ei"-le;
- 18-21 kuud - sõnavara kasv ca 20 sõnast ca 200 sõnani 21-kuuselt; näitab sõnade järgi esemeid; mõistab lihtsaid küsimusi; moodustab 2 sõnast koosnevaid lauseid;
- 24-27 kuud - sõnavaras on 300-400 sõna; kahe- või kolmesõnalused; kasutab prepositsioone ja pronoomeneid;
- 30-33 kuud - sõnavara kasvab kiiresti; 3-4 sõnast koosnevad laused on tavalised; sõnajärjekord, lauseehitus ja grammatika tundminelähenevad keskmisele kasutustasemele lapse ümbruses, kuid mõni väljendus erineb veel täiskasvanu keelest;
- 36-39 kuud - sõnavara koosneb 1000 või enamast sõnast; keeruliste grammatikareeglite edukas kasutamine lausete moodustamisel, kuigi mõni reegel on veel omandamata; grammatikavead on jäänud harvemaks; ca 90% mõistetavus.